

6. Rodziny zastępcze

Rodzina jako podstawowa komórka życia społecznego niejednokrotnie napotyka liczne trudności uniemożliwiające jej prawidłowe wypełnianie swych podstawowych funkcji. Poważne zaniedbanie którejkolwiek z funkcji prowadzi do zachwiania równowagi panującej w środowisku rodzinnym, a w konsekwencji do dysfunkcji rodziny. Przejawem dezorganizacji życia rodzinnego jest między innymi zaniedbywanie obowiązków opiekuńczo-wychowawczych przez rodziców, kłótnie, awantury, alkoholizm, zdrady małżeńskie. Częstym następstwem takich sytuacji bywa rozpad rodziny lub jej niewydolność wychowawcza, a niejednokrotnie odebranie lub ograniczenie rodzicom praw rodzicielskich i umieszczenie dzieci poza rodziną naturalną, gdzie funkcjonują jako sieroty społeczne. Utrata przez dziecko tego naturalnego środowiska życia powoduje w jego rozwoju i wychowaniu nieuniknione zaburzenia. Działania zapobiegawcze, mające na celu zminimalizowanie dla dziecka skutków utraty rodziny naturalnej, zwracają się między innymi w kierunku stworzenia dziecku osieroconemu rodziny zastępczej, która w sposób najbardziej zbliżony do rodziny naturalnej otoczyłaby dziecko miłością, »przywracając« mu utracony dom rodzinny.

Rodziny zastępcze wydają się zatem być obecnie jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się i skutecznych rodzinnych form opieki całkowitej nad dzieckiem osieroconym naturalnie lub społecznie. Współcześnie bowiem wiele małżeństw bezdzietnych lub takich, które wychowały już swoje potomstwo decyduje się na przyjęcie sieroty do swojej wspólnoty rodzinnej. W zdecydowanej większości przypadków otoczenie opieką sieroty nie jest tylko chwilowym odruchem litości i współczucia rodziców zastępczych, ale stanowi głęboko przemyślany krok mający ostatecz-

nie na celu przygotowanie dziecka do samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. W swoich podstawowych założeniach rodzina zastępcza ma być zatem takim środowiskiem opiekuńczym i wychowawczym, które realizuje zadania środowiska rodzinnego w imię szeroko rozumianego dobra dziecka. Zakres zadań rodziny zastępczej jest zasadniczo tożsamy z zakresem zadań, które na co dzień ma do wypełnienia rodzina naturalna, przy czym opieka i wychowanie sieroty staje się głównym celem funkcjonowania rodziny zastępczej i powinno być realizowane jako całościowy, głęboko przemyślany oddziaływań związanych z integralnym rozwojem dziecka, podobnie jak to ma miejsce w naturalnym środowisku rodzinnym¹.

1. Powstanie i rozwój rodzin zastępczych

Rodziny zastępcze mają długą tradycję. Od początku swego powstania najgłębszy sens swojej działalności upatrywały głównie w idei i tradycji chrześcijańskiej miłości bliźniego, która nakazywała okazanie miłosierdzia najbardziej potrzebującym, szczególnie dzieciom pozbawionym jakiegokolwiek opieki najbliższych. Jednak na szerszą skalę, w sposób bardziej »zinstytucjonalizowany« rodziny zastępcze upowszechniły się dopiero w XVI wieku. Przyczynił się do tego francuski duchowny św. Wincenty á Paulo². Zatraskany losem dzieci przebywających w sierocińcach, gdzie wiele z nich umierało, zaczął umieszczać je w rodzinach wiejskich³. Z biegiem czasu ta forma opieki nad sierotami upowszechniła się i nabrała charakteru świeckiego. Na ziemiach polskich opiekę nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzinnej zapoczątkowała w roku 1652 Maria Ludwika, żona króla Jana Sobieskiego. To na jej prośbę przybyły z Francji do Polski Siostry Miłosierdzia, zwane potocznie siostrami szarymi lub szarytkami, i im powierzono urządzenie i prowadzenie pierwszych przytułków i schronisk dla dzieci opuszczonych i porzuconych⁴. Niemniej ważnym wydarzeniem jest przybycie w roku 1717 do Polski francuskiego duchownego i społecznika Piotra Gabriela Baudouina (1689-1768), ze Zgromadzenia św. Wincentego á Paulo. Założył on w Warszawie pierwszy tak zwany szpitalik dla porzuconych i osieroconych niemowląt, gdzie zatrudniał »karmiące matki«, którym powierzał opiekę

¹ A. Łuczyński. *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej*. W: *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*. Red. J. Kuźma. Kraków 2007 s. 67-68.

² W. Zalewski. *Święci na każdy dzień*. Warszawa 1982 s. 571-576.

³ M. Jamrożek, B. Matyjas. *Rodzina zastępcza*. EPd V 386.

⁴ Tamże.

nad niemowlętami; zaś dzieci nieco starsze (do 7 roku życia) wysyłał na wieś do »rodzin zaprzyjaźnionych«, skąd dopiero wracały, gdy miały rozpocząć naukę⁵. Przełom XIX i XX wieku w dorobku polskiej myśli i praktyki opiekuńczo-wychowawczej był czasem intensywnych poszukiwań skutecznych metod w wychowywaniu »dzieci niczych«, jak wówczas określano powszechnie osierocone i zaniedbane moralnie jednostki. Należy tu przypomnieć postać znanego polskiego pedagoga, działacza oświatowego i społecznika Kazimierza Jeżewskiego (1877-1948), który w tym okresie podejmował wiele ciekawych i cennych inicjatyw na rzecz dzieci opuszczonych. Założył on między innymi w roku 1908 Towarzystwo Gniazd Sierocych, którego głównym zadaniem było tworzenie tak zwanych gniazd rodzinnych, czyli kierowanie dzieci osieroconych w wieku od dwóch do dziesięciu lat do rodzin zastępczych, w których pozostawały do czasu zdobycia zawodu i usamodzielnienia się. Innym jego dziełem było powołanie do istnienia po roku 1918 tak zwanych *Wiosek Kościuszkowskich*, w których obowiązkiem osadników było wychowywanie sierot wraz z własnymi dziećmi⁶.

Ważny etap w formowania się instytucji »rodziny zastępczej« na terenie naszego kraju przypada na lata trzydzieste XX wieku. Przyjęta w tym okresie uchwała magistratu miasta Łodzi oraz działalność Łódzkiego Wydziału Opieki Społecznej, postulowały oddawanie dzieci osieroconych, zwłaszcza porzuconych niemowląt pod opiekę »rodzinom obcym« i dokładnie określały warunki stawiane opiekunom oraz zakres i formy pomocy dla rodzin zastępujących dzieciom rodziców biologicznych. Od roku 1931 podobną działalność podjął Warszawski Komitet Umieszczania Dzieci w Rodzinach, a w roku 1933 wznowił działalność w tym zakresie Dom Wychowawczy im. ks. Baudouina. Zaowocowało to w konsekwencji prawnym usankcjonowaniem w roku 1934 przez władze państwowe tej formy opieki nad dzieckiem osieroconym⁷. Dynamika rozwoju i działalności rodzin zastępczych w okresie międzywojennym pozwala na wyróżnienie trzech faz ewolucyjnych przemian tej rodzinnej formy opieki nad dzieckiem opuszczonym:

⁵ U. Kusio. *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze: studium socjologiczne na przykładzie Lublina*. Lublin 1998 s. 12; Jamrożek, Matyjas, jw. s. 386.

⁶ J. Meissner-Łozińska. *Jeżewski Kazimierz Antoni*. EPd II 472-473; Łuczyński, jw. s. 68.

⁷ M. Jamrożek. *Rodzina zastępcza*. W: *Encyklopedia pedagogiczna*. Red. W. Pomykało. Warszawa 1997 s. 704.

- [1] faza pierwsza (do roku 1926) cechowała się na ogół słabą organizacją systemu kwalifikacji dzieci i rodziców do rodzicielstwa zastępczego oraz niewielkim wsparciem finansowym państwa działalności opiekuńczej i wychowawczej rodzin zastępczych;
- [2] faza druga, przypadająca na lata 1926-1934, to okres, w którym idea rodzin zastępczych zaczęła się rozszerzać na cały kraj, dając podstawę władzom państwowym do prawnego zatwierdzenia tej formy opieki nad dzieckiem;
- [3] faza trzecia (obejmująca lata 1934-1939) charakteryzowała się dynamicznym rozwojem rodzin zastępczych przy powszechnej aprobacie i wsparciu ze strony władz państwowych i samorządowych, organizacji i stowarzyszeń społecznych oraz całego społeczeństwa⁸.

W latach okupacji niemieckiej (1939-1945) liczne w tym czasie sieroty wojenne, których rodzice zaginęli lub zostali zamordowani przez okupanta, znajdowały schronienie i opiekę w spontanicznie i nieformalnie tworzonych rodzinach zastępczych. Po zakończeniu działań wojennych w latach 1945-1949 nastąpił ilościowy wzrost rodzin zastępczych będący potrzebą szybkiego, a zarazem skutecznego otoczenia opieką dzieci osieroconych w wyniku działań wojennych. Początek lat pięćdziesiątych XX wieku zapoczątkował głęboki kryzys w bieżącym funkcjonowaniu i dziele rozwoju rodzin zastępczych w Polsce. W tym czasie nastąpiła bowiem centralizacja wszelkiej działalności opiekuńczo-wychowawczej, prowadząca w konsekwencji do zaniku wszelkich rodzinnych form opieki nad dziećmi osieroconymi. Rodziny zastępcze najczęściej zostały zastąpione przez zakładowe formy opieki, zwłaszcza przez państwowe domy dziecka. Ponowne zainteresowanie rodzinnymi formami opieki zastępczej, w tym rodziną zastępczą, pojawiło się w połowie lat siedemdziesiątych. Wynikało ono w znacznym stopniu z małej efektywności wychowania zakładowego. Narastająca krytyka dotyczyła między innymi nadmiernego zagęszczenia w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz wysokich kosztów utrzymania wychowanków⁹. Podejmowane również w tym czasie liczne badania naukowe jednoznacznie potwierdzały wartość rodziny jako niezbędnego środowiska dla prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży¹⁰. Reaktywacji rodzin zastępczych sprzyjały także nowe przepisy prawne wydawane w latach 1979-1999, regulujące kluczowe zasady funkcjonowania rodzinnych form opieki zastępczej¹¹. Podkreślano w nich, że

⁸ Jamrożek, Matyjas, jw. s. 386; Łuczyński, jw. s. 68-67.

⁹ Jamrożek, jw. s. 704 -705; Kusio, jw. s. 12.

¹⁰ E. Różańska, A. Tynelski. *Rodzina zastępcza jako forma opieki całkowitej nad dzieckiem*. Kielce 1981.

¹¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 1979, w sprawie rodzin zastępczych. DzU 1979 nr 4 poz. 19; Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 21 września 1979 r. w sprawie doboru rodzin zastępczych oraz szczegółowych zasad udzielania pomocy tym rodzinom. DzU 1979 nr 24 poz. 135; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 października 1993 r. w sprawie rodzin zastępczych. DzU 1993 nr 103 poz. 470.

rodzina zastępcza jest wartościowym środowiskiem opieki i wychowania dla dzieci osieroconych, posiada bowiem znacznie większe możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb swoich podopiecznych¹². Próbę kompleksowego uregulowania funkcjonowania rodzinnej opieki zastępczej podjęto na początku XXI wieku, poczynawszy od przejścia przez pomoc społeczną rodzinnych form opieki zastępczej funkcjonujących dotychczas w ramach resortu edukacji. Zgodnie z nową ustawą o pomocy społecznej z roku 2004¹³ oraz ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z roku 2011¹⁴, która w sposób pełny reguluje funkcjonowanie rodzin zastępczych, przyznaje się, że w pierwszej kolejności należy wspierać rodziny naturalne, chroniąc je przed rozpadem i ewentualną koniecznością odseparowania dzieci od rodziny, natomiast w sytuacjach, kiedy jedynym słusznym rozwiązaniem jest czasowe lub trwałe odłączenie dzieci od rodziców, alternatywą mają się stać dobrze przeszkolone i przygotowane, zwłaszcza zawodowe, rodziny zastępcze.

2. Pojęcie i tryb powoływania rodziny zastępczej

Każde dziecko do prawidłowego rozwoju i wychowania potrzebuje kochającej rodziny, która zaspokaja jego podstawowe potrzeby. Jednak, w sytuacji gdy rodzina przeżywa trudności, znamionną rolę do spełnienia mają profesjonalne służby pomocy społecznej. Zdarza się i tak, że mimo starań instytucji wspomagających rodzinę nie udaje się w pełni utrzymać jej funkcjonalności. Wielu bowiem rodziców z różnych przyczyn (niezdarność życiowa, alkoholizm, niepełnosprawność, bezrobocie, ubóstwo) nie chce lub nie może, albo też nie potrafi wywiązać się z obowiązków rodzicielskich. Okazuje się, niestety, że dzieci w tych rodzinach często stają się ofiarami agresji, przemocy, zaniedbania bądź wykorzystania seksualnego. W sytuacji, gdy rodzina nie wypełnia swoich podstawowych funkcji, kiedy staje się dla dziecka zagrożeniem, a zastosowane wszelkie możliwe formy pomocy rodzinie zawiodły (asystent rodziny, rodzina wspierająca), konieczne staje się stałe lub czasowe izolowanie dziecka od rodziców. W przypadku zastosowania tego ostatecznego środka, konieczne jest zapewnienie dziecku właściwej opieki i optymalnych warunków rozwoju psychofizycznego poza domem rodzinnym¹⁵.

12 A. Łuczyński. *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*. Lublin 2008 s. 114-117; Jamrózek, Matyjas, jw. s. 387.

13 DzU 2004 nr 64 poz. 593.

14 DzU 2011 nr 149 poz. 887.

15 *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r.* DzU 2011 nr 149 poz. 887 art. 32 ust. 1 i n.

Zagadnienie sieroctwa społecznego wiąże się zatem ze stanem pozbawienia dziecka trwale lub przejściowo, szans na wychowanie we własnej rodzinie, ze względu na brak odpowiednich warunków opiekuńczo-wychowawczych ze strony rodziców biologicznych¹⁶. Jednym z najskuteczniejszych sposobów przyścia z pomocą dziecku pozbawionemu opieki rodzicielskiej jest jak najszybsze umieszczenie go w rodzinie zastępczej lub innej rodzinnej formie pieczy zastępczej. Zapewnia to dziecku ciągłość opieki i wychowania w warunkach rodzinnych, a ponadto daje szansę rodzicom biologicznym na uzdrowienie sytuacji we własnej rodzinie. Pragnąc zatem wskazać, jak ważne miejsce zajmuje rodzina zastępcza w systemie opieki i wychowania sierot społecznych, konieczne jest dokładne ustalenie i sprecyzowanie zakresu znaczenia jej pojęcia. Potocznie termin »rodzina zastępcza« obejmuje wszelkie formy opieki i wychowania dziecka osieroconego w rodzinnej pieczy zastępczej. Dość często oznacza też jedną z form pozazakładowego wychowania dzieci pozbawianych opieki rodzicielskiej¹⁷.

Niekiedy spotyka się również określenie rodziny zastępczej

sensu largo – oznaczające każdą formę opieki, przez którą zapewnia się dziecku godziwe warunki życia rodzinnego zarówno w gronie dalszych krewnych, jak i w rodzinie obcej, albo też w ramach instytucji społecznych powołanych w celu opieki nad dzieckiem. Rodzina zastępcza natomiast *sensu stricto* jest formą całkowitej, okresowej opieki nad dzieckiem osieroconym lub z innych przyczyn pozbawionym właściwej opieki rodziców generacyjnych. Powstaje wtedy, gdy małżeństwo lub osoba nie pozostająca w związku małżeńskim bierze na wychowanie [...] dzieci [...], przy czym między tymi osobami a dziećmi nie powstają takie same skutki prawne jak przy adopcji¹⁸.

Autorzy prac dotyczących rodzinnej pieczy zastępczej na ogół formułują dość syntetyczne określenia rodziny zastępczej. W ich przekonaniu jest to najczęściej rodzina, która na pewien przejściowy okres bierze pod opiekę i na wychowanie dziecko pozbawione rodziców lub dziecko znajdujące się w warunkach losowych zagrażających jego zdrowiu bądź rozwojowi społeczno-moralnemu¹⁹. Rodzina zastępcza jest zatem środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym zbliżonym do naturalnego środowiska rodzinnego dziecka. Zakres podejmowanych zadań przez rodzinę

¹⁶ M. Joachimowska. *Rodzicielstwo zastępcze. Idea – Problemy – Analizy – Kompensacje*. Bydgoszcz 2008 s. 47-50.

¹⁷ Łuczyński. *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych* s. 105-108.

¹⁸ Jamrożek, jw. s. 703.

¹⁹ Różańska, Tynelski, jw. s. 21; M. Andrzejewski. *Prawna ochrona rodziny*. Warszawa 1999 s. 84-86.

zastępczą w niewielkim zakresie odbiega od zadań, które spełnia rodzina naturalna. Rodzice zastępczy mają obowiązek zadbać o integralne wychowanie powierzonego im dziecka, podejmując całokształt oddziaływań związanych z jego pełnym rozwojem²⁰. Praca rodziców zastępczych wymaga niejednokrotnie umiejętności podejmowania odpowiednich działań o charakterze kompensacyjno-terapeutycznym, związanych z trudnościami adaptacyjnymi, niedostosowaniem społecznym dziecka czy też zaburzeniami jego osobowości na tle przeżyć traumatycznych. Rodzice przyjmujący dziecko do rodziny zastępczej muszą zatem poznać właściwości psychiki wychowanka, niejednokrotnie skrzywdzonej przez osoby mu najbliższe oraz jego drogę życia przed umieszczeniem w rodzinie zastępczej. Niewątpliwie może to stwarzać różnorodne trudności związane ze wzajemnym przystosowaniem dziecka do rodziców zastępczych i rodziców do dziecka. W wielu przypadkach nie wystarczą jedynie rodzicielskie uczucia bądź chęć przyjsia skrzywdzonemu dziecku z pomocą. Potrzebna jest jeszcze wiedza dotycząca przeżyć porzuconego dziecka wraz z nawarstwiającym się w nim lękiem i bólem przed powtórным odrzuceniem przez »nowych rodziców«²¹. Głęboki żal do naturalnych rodziców, który noszą w sobie dzieci opuszczone i pełna rezerwy postawa wobec rodziców zastępczych, może być również przyczyną licznych konfliktów wymagających od opiekunów cierpliwości i zrozumienia tego, co się dzieje psychice dziecka²². Troska o dziecko w rodzinie zastępczej nie może bowiem płynąć tylko i wyłącznie z litości, współczucia czy źle rozumianego poczucia obowiązku, lecz powinna wypływać z miłości i odpowiedzialności za jego los. Nie ulega zatem wątpliwości, że rodziny zastępcze, zapewniając swoim podopiecznym integralny charakter rozwoju i wychowania w warunkach ciepła rodzinnego, przywracają im nadzieję na lepszą przyszłość, wiarę we własne siły oraz zdolność do samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie.

W interesie zabezpieczenia dobrze pojętych praw dziecka osieroczonego i poszanowania jego godności leży jak najszybsze wyznaczenie dla niego rodziny zastępczej. Na mocy obowiązującej ustawy o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej istnieją dwa sposoby powoływania rodziny

20 Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. DzU 2011 nr 149 poz. 887 art. 33, 40.

21 Joachimowska, jw. s. 62-64.

22 I. Jundziłł, *Świat współczesny a problemy sieroctwa społecznego (profilaktyka i kompensacja)*. W: *Sieroctwo społeczne – przyczyny, objawy, skutki i sposoby jego zapobiegania w aktualnej rzeczywistości społecznej kraju*. Red. T. Sołtysiak. Włocławek 1998 s. 60.

zastępczej: sądowy i administracyjny²³. W pierwszym przypadku umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu, ze względu na stan zagrożenia zdrowia i życia dziecka wynikających z niewykonywania w sposób należyty władzy rodzicielskiej przez rodziców biologicznych dziecka. Drugi przypadek zachodzi wówczas gdy występuje pilna konieczność zapewnienia dziecku opieki zastępczej, najczęściej na z góry określony czas z tak zwanych przyczyn losowych (choroba rodziców, pobyt rodziców zagranicą). Wówczas może ono zostać umieszczenie w rodzinie zastępczej na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka, na podstawie umowy cywilnoprawnej zawartej między rodziną zastępczą a starostą właściwym ze względu na miejsce zamieszkania tej rodziny. O zawartej umowie starosta zawiadamia niezwłocznie sąd.

Czas sprawowania opieki nad dzieckiem przez rodzinę zastępczą może być różny. Z prawnego punktu widzenia, opieka pełniona przez rodziców zastępczych ustaje samorzutnie z chwilą osiągnięcia pełnoletności przez wychowanka²⁴. Funkcja rodziny zastępczej może także zostać przerwana w sytuacji, kiedy dziecko może powrócić do swojej rodziny naturalnej lub gdy ustaje jedna z przesłanek stanowiących o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej bądź też, gdy rodzina zastępcza nie wypełnia należycie swoich obowiązków opiekuńczo-wychowawczych i konieczne staje się odebranie jej dziecka z uwagi na jego dobro.

Utworzenie rodziny zastępczej, w przeciwieństwie do adopcji, nie powoduje więzi rodzinno-prawnej pomiędzy rodzicami zastępczymi a dzieckiem. W opiece zastępczej nie ma więc mowy o wzajemnych obowiązkach alimentacyjnych, dziedziczeniu, zmianie nazwiska oraz władzy rodzicielskiej. Zadania wychowawcze realizowane wobec dziecka w rodzinie zastępczej podlegają również nadzorowi ze strony sądu, ośrodków adopcyjno-opiekuńczych lub centrów pomocy rodzinie. Obowiązujące przepisy prawa organizatorem pieczy zastępczej ustanawiają powiat, zobowiązując jednocześnie jego przedstawicieli do realizacji wszystkich procedur i przepisów związanych pobytem dziecka w rodzinie zastępczej jak i jej funkcjonowaniem²⁵.

²³ DzU 2011 nr 149, poz. 887 art. 35 ust. 1-4.

²⁴ Tamże art. 37 ust. 1.

²⁵ Tamże art. 32, ust. 2 i n.

3. Podział rodzin zastępczych

Rodzina zastępcza jako jedna z rodzinnych form pieczy zastępczej podlega dynamicznym przeobrażeniom strukturalnym i funkcjonalnym. Kierunki tych przeobrażeń podyktowane są potrzebami dziecka, które wkracza w nowe środowisko rodzinne, co stwarza konieczność ustalenia i sprecyzowania charakteru pracy danej rodziny z jej nowo przybyłym członkiem. Niektóre kierunki działań rodzin zastępczych nie zostały jeszcze w pełni spopularyzowane w naszym kraju, jednak istnieją i dąży się do ich upowszechnienia.

Proces rozwoju rodzin zastępczych na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat pozwala wyodrębnić różne ich rodzaje. Ze względu na rodzaj więzi prawno-emocjonalnej łączącej dzieci i opiekunów rozróżniamy:

- [1] rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem w stopniu pozwalającym na powstanie obowiązku alimentacyjnego. Rodzicami zastępczymi są wówczas bracia, siostry bądź dziadkowie;
- [2] rodziny spokrewnione z dzieckiem, ale ze względu na dalszy stopień pokrewieństwa nie zobowiązane do alimentacji – do takiej grupy należy zaliczyć dalszych krewnych;
- [3] rodziny obce w stosunku do dziecka przyjętego pod opiekę i na wychowanie (dotyczy to przeważnie wychowanków domów dziecka)²⁶.

Ze względu zaś na specjalizację realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej wobec dziecka wyodrębniono również trzy rodzaje rodzin zastępczych:

- [1] Rodziny terapeutyczne – podejmujące się opieki nad dziećmi osieroconymi wymagającymi, ze względu na stan zdrowia (psychicznego lub fizycznego), szczególnej troski;
- [2] Rodziny resocjalizacyjne – pełniące opiekę nad sierotami, które zdradzają przejawy demoralizacji i domagają się działań o charakterze poprawczym zmierzających do przywrócenie im prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie;
- [3] Rodziny preadopcyjne – przyjmują dziecko z zamiarem późniejszej adopcji²⁷.

Ważnym kryterium podziału może być również struktura rodziny przyjmującej dziecko osierocone pod swój dach. Można tu wyróżnić ro-

²⁶ U. Gruca-Miąsik. *Funkcjonowanie rodzin zastępczych jako optymalna forma opieki nad dzieckiem*. W: *Pedagogika opiekuńcza wobec współczesnej orientacji filozoficznej i praktyki pedagogicznej*. T. 2. Red. J. Sowa i D. Pstrąg. Rzeszów 1998 s. 138.

²⁷ M. Safjan *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*. Warszawa 1982 s. 25-26.

dziny: bezdzietne, posiadające dorosłe dzieci, posiadające nieletnie dzieci, tworzone przez samotne matki lub ojców²⁸.

Można również dokonać klasyfikacji rodzin zastępczych, ze względu na rodzaj motywacji w podejmowaniu decyzji o przyjęciu na siebie roli rodziców zastępczych. Mogą to być motywacje o charakterze altruistycznym, kompensacyjnym czy utylitarnym. Prowadzone badania wykazały, że w rodzinach zastępczych spokrewnionych wśród mężczyzn i kobiet najczęstszym motywem decydującym o zostaniu rodzicem zastępczym było poczucie obowiązku. Natomiast w rodzinach niespokrewnionych, najczęściej powtarzającym się motywem, zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn była chęć pomocy pokrzywdzonym przez los²⁹.

Przyjęta w roku 2011 *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* modyfikuje nieco podział i funkcjonowanie rodzin zastępczych. Wprowadza bowiem przepisy umożliwiające profesjonalizację rodzin zastępczych (uzawodowienie), które mogą ponadto specjalizować się w pełnieniu funkcji pogotowia rodzinnego czy też w sprawowaniu specjalistycznej opieki nad małoletnimi matkami, dziećmi niepełnosprawnymi lub nieletnimi.

Ryc. 1. System rodzinnej pieczy zastępczej zdefiniowany w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 2011 r.³⁰

28 Róžańska, Tynelski, jw. s. 23.

29 Łuczyński. *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych* s. 183.

30 Źródło: Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2014 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. DzU 2015 r. poz. 332.

Ostatecznie, rodziny zastępcze funkcjonujące w ramach systemu rodzinnej pieczy zastępczej dzielimy na: *spokrewnione z dzieckiem* – tworzą je tylko wstępni (dziadkowie) lub rodzeństwo dziecka; *zawodowe i niezawodowe* – tworzą je małżonkowie lub osoba nie będąca wstępnymi (dziadkami) lub rodzeństwem dziecka. W takich rodzinach, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż troje dzieci; jednak w razie konieczności dopuszczalne jest umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci na przykład licznego rodzeństwa³¹.

Rodziny zastępcze zawodowe dzielimy ponadto na: *rodziny o charakterze pogotowia opiekuńczego* oraz *rodziny specjalistyczne*. W *rodzinach zastępczych zawodowych* umieszcza się dziecko do czasu unormowania jego sytuacji, nie dłużej jednak niż na okres czterech miesięcy. W szczególnie uzasadnionych przypadkach okres ten może być wydłużony, za zgodą organizatora rodzinnej pieczy zastępczej do ośmiu miesięcy lub do zakończenia postępowania sądowego toczącego się o (a) powrót dziecka do rodziny, (b) przysposobienie, (c) umieszczenie w rodzinnej pieczy zastępczej³². W *rodzinach specjalistycznych* umieszcza się przede wszystkim (a) dzieci legitymujące się orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, (b) dzieci na podstawie ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, (c) małoletnie matki z dziećmi. W *rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej* nie można umieszczać w tym samym czasie dzieci legitymujących się orzeczeniem o niepełnosprawności i dzieci na podstawie ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich³³.

Dane statystyczne za 2014 r. wskazują na niewielki spadek ogólnej liczby rodzin zastępczych (38 806) w odniesieniu do roku 2013 (39 930) (tab. 1). Szczególnie pozytywny jest jednak wzrost liczebności zawodowych rodzin zastępczych. Oznacza to, że postępuje z wolna profesjonalizacja rodzin zastępczych (spada udział form spokrewnionych i niezawodowych, rośnie udział zawodowych). Wydaje się jednak, że w najbliższych latach potrzebne są bardzo intensywne działania na rzecz pozyskiwania kandydatów do prowadzenia zwłaszcza *zawodowych rodzin zastępczych*. Równie istotne w tym kontekście jest odpowiednie wsparcie oferowane funkcjonującym rodzinom zastępczym, bowiem brak poczucia bezpieczeństwa skutkować może rezygnacją z pełnionej funkcji.

31 DzU 2011 nr 149 poz. 887 art. 53 ust. 1-2.

32 Tamże art. 58 ust. 1-4.

33 Tamże art. 59 ust. 1-2.

Tabela 1. Rodziny zastępcze według typów w latach 2013-2014

Wyszczególnienie	2013	2014	Dynamika 2013 = 100
rodziny zastępcze spokrewnione	25 842	25 071	97
rodziny zastępcze niezawodowe	12 182	11 711	96
rodziny zastępcze zawodowe	1 906	2 024	106
ogółem	39 930	38 806	x

Źródło: Opracowanie MPiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2013–2014 (stan na dzień 31 grudnia)

W roku 2014 zwiększyła się także nieco liczba dzieci umieszczanych w zawodowych rodzinach zastępczych (tab. 2), co świadczy, że coraz więcej dzieci trafia do rodzin, które są odpowiednio przygotowane do udzielenia im skutecznej pomocy.

Tab. 2. Liczba dzieci w rodzinach zastępczych w latach 2013-2014

Wyszczególnienie	2013	2014	Dynamika 2013 = 100
rodziny zastępcze spokrewnione	33 306	32 405	97,3
rodziny zastępcze niezawodowe	16 431	15 890	96,7
rodziny zastępcze zawodowe	6 727	6 773	100,7
ogółem	56 464	55 068	x

Źródło: Opracowanie MPiPS na podstawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z lat 2013 – 2014 (stan na dzień 31 grudnia)

Najwięcej rodzin zastępczych w 2014 r. było w województwach: śląskim, mazowieckim i dolnośląskim, natomiast najmniej w województwach: podlaskim, świętokrzyskim i opolskim³⁴. Wejście dziecka do rodziny zastępczej jest zawsze rzeczą trudną zarówno dla niego jak i dla rodziny, która je przyjmuje. Dziecko z reguły nigdy do końca nie jest przygotowane do tak ogromnej zmiany, jaką jest wejście do nowej rodziny. Trudności adaptacyjne manifestują się w rozmaity sposób w zależności od indywidualnej historii i konstrukcji psychicznej dziecka. Niektóre z dzieci zamykają się w sobie, wycofują się i blokują kontakt z opiekunami. Inne zaś buntują się, są agresywne czy nadmiernie pobudzone. Nie radząc sobie z nadmiarem emocji i uczuć, »wyładowują się« na tych, którzy są najbliższe nich. Przenoszą często swoje wyobrażenia o własnych rodzicach na rodziców zastępczych, co sprawia, że tacy rodzice w relacjach z dzieckiem czują się zdesperowani i bezsilni. Kończy się to niekiedy niepowodzeniem w adaptacji dziecka w rodzinie zastępczej. Jest to zawsze wielka tragedia, zarówno dla dziecka, które nabiera przekonania, że zawsze będzie odrzucone, jak i dla rodziców zastępczych, którzy doświadczają rozczarowania i porażki. Początkowy zatem okres pobytu dziecka w rodzinie zastępczej jest czasem ogromnej próby i bardzo wiele zależy od rodziców zastępczych, od ich bystrego postrzegania świata dziecka, a także od słusznych decyzji wychowawczych³⁵. Mądry i rozsądny rodzic powinien być świadomy potrzeb dziecka i gotowy być z nim wówczas, gdy ono go potrzebuje. Powinien powoli oswoić je, dając mu czas na poznanie nowych ludzi i miejsc, które z czasem mogłoby nazwać swoim domem.

4. Dobór rodziców zastępczych

Pełnienie funkcji rodziny zastępczej może być powierzone zarówno małżeństwu, jak i osobie samotnej. Pierwszeństwo utworzenia rodziny zastępczej dla danego dziecka mają jednak jego krewni wstępni lub rodzeństwo, bądź też osoby wskazane przez rodziców. Podstawową cechą kandydatów na rodziców zastępczych nie jest jednak owa bliskość, lecz dawanie przez nich rękami należytego wykonywania powierzonych im zadań³⁶. Kandydaci na rodziców zastępczych muszą ponadto wykazać

34 *Sprawozdanie rzeczowo- finansowe z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej (stan na 31 grudnia 2014 r.)*. DzU 2015 poz. 332.

35 Łuczynski. *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej* s. 78-79.

36 Andrzejewski, jw. s. 86.

się między innymi, że są w stanie należycie wykonywać zadania rodziny zastępczej, mają obywatelstwo polskie, miejsce stałego zamieszkania na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i korzystają z pełni praw cywilnych i obywatelskich. Powinny to być osoby, którym przysługują prawa rodzicielskie i opiekuńcze, nie dotknięte chorobą uniemożliwiającą im właściwą opiekę nad dzieckiem. Osoby te powinny również uzyskać pozytywną opinię organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. Pożądane są również odpowiednie warunki mieszkaniowe oraz stałe źródło utrzymania³⁷.

Zwykle przy doborze rodziny zastępczej dla dziecka uwzględnia się osoby spokrewnione z dzieckiem (dziadkowie, rodzeństwo), jeżeli dają gwarancję poprawy sytuacji dziecka, właściwe przygotowanie kandydatów na rodziców zastępczych, zasadę nierozłączania rodzeństwa, jak również w miarę możliwości opinię wyrażoną przez dziecko. Uwzględnić należy, także odpowiednią różnicę wieku między kandydatami na rodziców zastępczych a małoletnimi. Bierze się także pod uwagę poziom rozwoju i sprawności dziecka, wymagania w zakresie pomocy profilaktyczno-wychowawczej lub resocjalizacyjnej oraz możliwości zaspakajania potrzeb dziecka. Jeżeli dziecko, ukończyło trzynasty rok życia, a powinno być umieszczone w rodzinie zastępczej, wówczas konieczna jest również jego zgoda³⁸. Rodziny zastępcze mają również obowiązek uczestniczenia w szkoleniu organizowanym przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej lub, na jego zlecenie, przez ośrodek adopcyjno-opiekuńczy lub inny. Szkolenie spokrewnionych rodzin zastępczych prowadzi się zwykle według indywidualnego planu szkolenia, w zależności od potrzeb rodziny. Szkolenie natomiast rodzin zastępczych zawodowych i niezawodowych (niespokrewnionych z dzieckiem), prowadzi się według programów zatwierdzonych przez właściwego ministra do spraw zabezpieczenia społecznego, z uwzględnieniem specyfiki zadań opieki i wychowania stojących przed tymi rodzinami³⁹.

Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej, następuje przeważnie na czas nie oznaczony; najczęściej przyjmuje się, że do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności. Sąd opiekuńczy może jednak orzec o wcześniejszym zabranii dziecka z rodziny zastępczej. Należy również pamiętać, że

³⁷ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. DzU 2011 nr 149 poz. 887 art. 42 ust. 1-7.

³⁸ Jamrożek, Matyas, jw. s. 388-389.

³⁹ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. DzU 2011 nr 149 poz. 887 art. 43-45.

prawo do zabrania dziecka z rodziny zastępczej przysługuje jego rodzicom naturalnym, za zgodą których zostało tam umieszczone, jeśli przysługuje im władza rodzicielska. Rodzinę zastępczą można we współczesnej rzeczywistości społecznej traktować jako optymalną formę opieki i wartościowe środowisko opiekuńczo-wychowawcze tylko wówczas, gdy obowiązuje zasada doboru rodziców dla dziecka – nigdy odwrotnie.

5. Zadania rodziny zastępczej

Powołanie rodziny zastępczej wymaga również określenia obowiązków, z których muszą wywiązać się rodzice zastępczy wobec osieroczonego dziecka. Na wstępie należy jednak podkreślić, że rodziny zastępcze mają prawo do pomocy zarówno materialnej, jak i merytorycznej, obejmującej przede wszystkim poradnictwo wychowawcze. Pomoc finansowa przysługuje rodzinom zastępczym na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dziecka w rodzinie⁴⁰. Jeśli natomiast chodzi o drugi z rodzajów pomocy udzielanej rodzinom zastępczym, to organizator rodzinnej pieczy zastępczej ma obowiązek udzielenia rodzicom zastępczym wsparcia w rozwiązywaniu zgłaszanych przez nich problemów wychowawczych⁴¹. Ponadto, rodziny zastępcze objęte są pomocą ośrodków adopcyjno-opiekuńczych i proponowanych przez nie form pomocy i wsparcia. Rodzina zastępcza w wypełnianiu zaś swoich obowiązków powinna kierować się przede wszystkim dobrem dziecka i poszanowaniem jego praw. Rodzice zastępczy powinni sprawować opiekę nad powierzonym im dzieckiem osobiście, z wyjątkiem przypadków, gdy z powodów losowych nie mogą tego uczynić osobiście, bądź gdy dziecko okresowo przebywa w innym ośrodku lub placówce opiekuńczo-wychowawczej.

Rodzina zastępcza zgodnie z obowiązującym prawem ma obowiązek zapewnić dziecku warunki rozwoju i wychowania odpowiednie do jego stanu zdrowia i poziomu rozwoju, w tym szczególnie:

poczucie godności i wartości osobistej, dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych, potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne, kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych, rozwój uzdolnień i zainteresowań, zaspokojenie indywidualnych potrzeb dziecka, odpowiednie warunki do wypoczynku i organizacji czasu wolnego, kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej⁴².

⁴⁰ Tamże art. 80-91.

⁴¹ Tamże art. 47.

⁴² Tamże art. 40.

Tak sformułowane zadania w codziennej praktyce wychowawczej oznaczają dla rodziców zastępczych podjęcie trudu wytworzenia w domu atmosfery rodzinnej, wzajemnego zaufania, zrozumienia, pomocy i życzliwości. Obowiązkiem rodziców zastępczych jest zapewnienie dziecku odpowiednich warunków do systematycznego wywiązywania się z obowiązku szkolnego, aż do uzyskania co najmniej powszechnie obowiązującego wykształcenia.

Na opiekunach dziecka spoczywa również obowiązek kształtowania jego odpowiednich postaw ideowo-moralnych, budzenie i rozwijanie w nim uzdolnień, kształcenie umiejętności i nawyków pracy, organizowanie wolnego czasu i wypoczynku, rozwijanie wrażliwości estetycznej i wdrażanie do kultury życia społecznego. Nieodzowna staje się również pomoc rodziców zastępczych w usamodzielnieniu się wychowanka, a szczególnie w uzyskaniu pracy i mieszkania.

Rodzina zastępcza jest zobowiązana do wypełnienia tych zadań, choć realizacja niektórych z nich nie jest łatwa; wynika to między innymi z trudności wychowawczych jakie sprawia samo dziecko, bądź z winy rodziców biologicznych dziecka, którzy często w sposób nieodpowiedzialny ingerują w jego życie i wychowanie w rodzinie zastępczej. Nie każda zatem rodzina zastępcza może sprostać obowiązkom wynikającym z faktu przyjęcie do swojego domu dziecka wymagającego szczególnej miłości i poświęcenia⁴³. Poziom rozwoju umysłowego i emocjonalnego dziecka, stopień jego uspołecznienia, sytuacja rodzinna oraz determinacja rodziców zastępczych mają zatem kluczowe znaczenie dla pomyślnego funkcjonowania rodziny zastępczej.

Troska rodziców zastępczych o integralne wychowywanie swoich podopiecznych polega także w znacznym stopniu na wypełnianiu dodatkowych zadań o charakterze kompensacyjnym, reedukacyjnym i resocjalizacyjnym, co niewątpliwie wymaga od nich ciągłej formacji i doskonalenia swoich umiejętności opiekuńczo-wychowawczych⁴⁴. Najczęściej, jednak rodzice zastępczy z powodzeniem wypełniają zadania opiekuńczo-wychowawcze, traktując każde powierzone im dziecko jako »dar« wymagający wiele troski i poświęcenia. Gotowość zatem do pełnienia roli rodzica zastępczego zakłada przede wszystkim uzmysłowienie sobie, że

43

44

Łuczyński. *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej* s. 81.
S. Badora. *Rodzinne formy opieki nad dzieckiem sierocym – potrzeby i możliwości rozwoju*. W:
Stan i koncepcje rozwoju opieki i wychowania w Polsce. Red. Z. Brańka, J. Kuźma. Kraków 1996
852 s. 255.

rodzicielstwo jest wieloraką służbą dziecku. Rodzice zastępczy okazując dziecku miłość ojcowską i macierzyńską przeżywaną we wspólnocie rodziny, kładą mocny fundament pod całą swoją działalność opiekuńczo-wychowawczą. Wychowanek zaś, odnajdując w rodzicach zastępczych ciepło uczuć rodzicielskich może wzrastać w atmosferze zaufania i bezpieczeństwa.

6. Wychowanie dziecka w rodzinie zastępczej

Doniosłą rolę w procesie wychowania i socjalizacji dziecka odgrywa poznanie otaczającego go świata, swoich możliwości i ludzi, którzy towarzyszą mu w codziennym życiu. Zapoznanie się ze światem zewnętrznym, przy jednoczesnym kształtowaniu się znajomości zasad i reguł oraz norm moralnych życia społecznego, umożliwia dziecku właściwy rozwój i daje mu możliwość funkcjonowania w określonych rolach społecznych. Najbardziej naturalnym miejscem gdzie procesy te zachodzą jest rodzinne środowisko wychowawcze. W nim dziecko wchodzi w głębokie relacje z innymi członkami rodziny, tworząc wspólnotę rodzinną. Dziecko zaś czasowo lub trwale pozbawione rodziny naturalnej, niejednokrotnie odrzucone i osamotnione wśród dorosłych, odczuwa i przeżywa boleśnie swą sytuację, domagając się niejako zaradzenia jej poprzez skierowanie go do rodziny zastępczej, w której może zyskać świadomość, że jest przez kogoś kochane i akceptowane, co daje mu poczucie bezpieczeństwa i przyczynia się do pokonywania trudności życiowych⁴⁵. Będąc wcześniej odsunięte na margines życia społecznego, odzyskuje powoli zaufanie do ludzi i wiarę we własne siły.

Rodzice zastępczy, podobnie zresztą, jak czynią to rodzice naturalni, stymulują jego proces wychowania i socjalizacji przez kulturę materialną i duchową rodziny, jej strukturę, status społeczny, obyczaje oraz jakość wzajemnych relacji. Rodzina zastępcza wychowuje również, powierzając dziecku do wykonania drobne obowiązki i prace na rzecz rodziny, ucząc je w ten sposób współdziałania z innymi i odpowiedzialności za podjęte zobowiązania. Obok problemów, które towarzyszą każdemu procesowi wychowania, w rodzinie zastępczej mogą wystąpić dodatkowe czynniki związane z trudnościami adaptacyjnymi, niedostosowaniem społecznym dziecka czy też zaburzeniami jego osobowości. Pojawiają się one na tle traumatycznych przeżyć dziecka w rodzinie naturalnej czy też związane

⁴⁵ Łuczynski. Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej s. 85.

są z przebycią przez dziecko chorobą sierocą. Większość bowiem dzieci z rodzin zastępczych doświadczyła poważnych niebezpieczeństw w życiu rodzinnym (zaniedbanie, przemoc), co nie pozostało bez wpływu na ich rozwój i wychowanie⁴⁶. Rodzice zastępczy muszą mieć zatem świadomość, że dziecko, które zaakceptowali i przyjęli do własnego domu, będzie wymagało od nich wielu specjalnych zabiegów opiekuńczych i wychowawczych. Należy przyznać, że rodzice podejmują dobrowolnie ryzyko swoistego »eksperymentu«, który wykaże, czy i w jakim czasie objawy trudności u dziecka będą się cofać. Ryzyka nie daje się nigdy całkowicie wykluczyć. Odnosi się to zarówno do tych rodzin, które przyjmują dzieci w wieku niemowlęcym, kiedy postawienie wiążącej diagnozy lekarskiej i psychologicznej nie jest jeszcze możliwe, jak i do tych, które przyjmują dzieci starsze, wykazujące opóźnienie rozwoju psychofizycznego i zaburzenia zachowania o trudnej do ustalenia etiologii. Nie ulega zatem wątpliwości, że adaptacja dzieci umieszczanych w rodzinach zastępczych naraża niekiedy wiele trudności, które manifestują się w rozmaity sposób w zależności od indywidualnej historii i konstrukcji psychicznej dziecka. Jedne dzieci zamykają się w sobie, blokując kontakt z opiekunami. Inne zaś przechodzą okres buntu, nie radząc sobie z nadmiarem emocji i uczuć, stają się agresywne bądź nadmiernie pobudzone. Początkowy zatem okres pobytu dziecka w rodzinie zastępczej jest dla niego i jego opiekunów czasem ogromnej próby. Wiele w tym czasie zależy od postawy rodziców zastępczych, od ich mądrości i posiadanej przez nich wiedzy pedagogicznej, a także od słusznych decyzji wychowawczych⁴⁷.

Innym poważnym problemem są trudności szkolne i niskie osiągnięcia edukacyjne dzieci z rodzin zastępczych. Nawet ustabilizowany pobyt w rodzinie zastępczej nie jest w stanie poprawić wyników dzieci, które we wczesnym dzieciństwie doświadczyły przemocy bądź znaczących zaniedbań. Dzieci takie na ogół przejawiają poważne zaburzenia zachowania, które mogą dodatkowo pogłębiać trudności edukacyjne. Badania wykazały jednak, że nawet dzieci, u których nie stwierdzono zaburzeń zachowania i problemów emocjonalnych, osiągały niższe wyniki w testach osiągnięć szkolnych niż ich rówieśnicy z grupy kontrolnej. Niskie osiągnięcia szkolne dzieci z rodzin zastępczych, świadczą o tym, jak

⁴⁶ Z. W. Stelmaszuk. *Dziecko w rodzinie zastępczej*. W: *Rodzice i dzieci psychologiczny obraz sytuacji problemowych*. Red. E. Milewska, A. Szymanowska. Warszawa 2000 s. 103.

⁴⁷ Łuczyński. *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej* s. 85-86.

trudno jest, nawet w pozytywnych warunkach wychowawczych, pokonać zaniedbania wczesnego dzieciństwa i traumatyczną separację od rodziny naturalnej⁴⁸. Panująca jednak w rodzinie zastępczej atmosfera wzajemnej akceptacji, serdeczna postawa rodziców wobec dziecka, bezkonfliktowe relacje między członkami rodziny, tworzą wzajemne zaufanie, klimat sprzyjający sukcesowi dziecka w nauce⁴⁹. Mimo to dzieci przebywające w rodzinach zastępczych wymagają większego zaangażowania opiekunów i szkoły w ich rozwój i edukację. Dlatego coraz częściej mówi się o potrzebie starannej kwalifikacji i specjalistycznego przygotowania, a następnie ciągłej formacji rodziców zastępczych w zakresie powierzonych im zadań opiekuńczo-wychowawczych. Opiekunowie zastępczy bowiem przez swoje kompetentne działania uświadamiają dziecku, że dorosły opiekun nie musi być »agresorem«, ale może być dla niego pomocą i wsparciem w pogodzeniu go z jego własną bolesną przeszłością, dając mu tym samym poczucie oraz świadomość, że jest kochane. Przywrócenie dziecku opuszczonego wiary w dorosłego człowieka, kompensacja wszystkich jego podstawowych potrzeb fizycznych i psychicznych, stają się możliwe z jednej strony, w warunkach ciepła rodzinnego, z drugiej zaś strony przy ciągłym podejmowaniu przez rodziców zastępczych starań w zakresie doskonalenia swoich umiejętności wychowawczych. Praca rodziców zastępczych nie jest zatem łatwa i wymaga ogromnej cierpliwości i wyrozumiałości oraz niejednokrotnie umiejętności podejmowania odpowiednich działań o charakterze kompensacyjno-terapeutycznym.

Należy również podkreślić, że formacja własna rodziców zastępczych powinna być odpowiednio zaplanowana, zarówno jeżeli chodzi o treści programowe, jak i formę oraz ramy organizacyjne. Jeżeli chodzi o treści programowe to powinny się tam znaleźć między innymi zagadnienia związane elementami prawa rodzinnego, wybrane elementy z pedagogiki, psychologii rozwojowej i wychowawczej, doskonalenie umiejętności opiekuńczych (w sytuacjach trudnych wychowawczo), wiedza o uzależnieniach i ich wpływie na dziecko, wiedza o profilaktyce prozdrowotnej, wybrane zagadnienia z zakresu metod i zasad oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych, wybrane zagadnienia z zakresu patologii społecznej. Jeżeli chodzi o formę przeprowadzenia zajęć doskonalących, to najbardziej wskazana jest forma ćwiczeń i warsztatów.

⁴⁸ Stelmaszuk, jw. s. 103.

⁴⁹ H. Cudak. *Środowisko rodzinne a rezultaty pracy szkoły*. Kielce 1991 s. 164.

Rodzice zastępczy, podnosząc swoje kwalifikacje wychowawcze muszą jednocześnie nabywać umiejętności wzmacniania więzi dziecka z członkami rodziny naturalnej, w tym także jego rodzicami biologicznymi, o ile jest to w ogóle możliwe. To trudny wymóg – ale mimo to, stanowi podstawową potrzebę dziecka. Rodzice zastępczy muszą pamiętać, że nie są »właścicielami dziecka«, które przyjmują pod dach swojego domu, by mieć satysfakcję ze spełnienia dobrego uczynku, ale jako prawdziwi przyjaciele, opiekunowie i wychowawcy dziecka, muszą być w stanie zaakceptować je ze wszystkimi potrzebami i problemami, oraz z jego trudną przeszłością⁵⁰. Tylko taka empatyczna postawa może zapewnić nawiązanie z dzieckiem bliskich relacji oraz przynieść opiekunom niewyobrażalną nagrodę w postaci odwzajemnionej miłości dziecka.

*

Rodzina zastępcza nigdy w pełni nie zastąpi dziecku rodziny naturalnej. Jest jednak dla niego ogromną szansą na normalny rozwój i normalne życie. Stwarza bowiem dziecku możliwość uczestnictwa w korzystnej atmosferze rodzinnej oraz daje mu gwarancje bezpieczeństwa, rozwoju i wychowania na płaszczyźnie moralnej i społecznej. Ostatnie lata pozwalają zauważyć pozytywną tendencję polegającą na wprowadzaniu korzystnych rozwiązań prawnych w zakresie funkcjonowania rodzin zastępczych oraz ich profesjonalizacji, niemniej istotnym osiągnięciem jest również stopniowe zwiększanie się liczby wychowanków rodzin zastępczych osiągających sukcesy życiowe.

Umieszczenie dziecka opuszczonego w rodzinie zastępczej jest zatem szansą stworzenia mu optymalnych warunków do integralnego rozwoju i wychowania. Jest jednak rzeczą niezbędną, aby rodzice zastępczy, mając świadomość potrzeb dziecka, byli również gotowi do ciągłego doskonalenia swoich umiejętności opiekuńczych i wychowawczych. Doświadczenie wskazuje, że skuteczność działań wychowawczych rodziny zastępczej uzależniona jest od tego komu powierza się dziecko i jakiego wsparcia udziela się rodzinie zastępczej. Postępujący obecnie trend ku tworzeniu zawodowych rodzin zastępczych jest z całą pewnością słuszny; przyszłość tej formy opieki zależy nie tylko od wielorodności typów rodzin zastępczych, ale przede wszystkim od tego, czy zostanie stworzo-

⁵⁰ Łuczyński. *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej* s. 95-96.

ny system pozwalający na szybkie umieszczenie dziecka w dobrze zdiagnozowanym, wartościowym rodzinnym środowisku pieczy zastępczej – rodzinie zastępczej. Rodzinę zastępczą można zatem we współczesnej rzeczywistości społecznej naszego kraju traktować jako jedną z optymalnych form opieki i wartościowe rodzinne środowisko opiekuńczo-wychowawcze.